

REGIONLARIN MALİYYƏ VƏ BÜDCƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİ EKOLOJİ TARAZLIĞIN QORUNMASI İLƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİ AMİLİ KİMİ

Xülasə

Məqalədə regionların maliyyə və büdcə təhlükəsizliyi ilə bağlı nəzəri yanaşmalar araşdırılır, regionların maliyyə potensialının formalaşmasına təsir edən amillər nəzərdən keçirilir. Yaşıl iqtisadiyyat quruculuğu ilə bağlı mövcud tendensiyalar nəzərdən keçirilməklə, regionların maliyyə müstəqilliyinin ətraf mühitin mühafizəsində rolu öyrənilir. Həmçinin ölkəmizdə ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində görülən işlər qeyd edilməklə, bu sahədə strateji hədəflər açıqlanır.

Açar sözlər: *regionun maliyyə təhlükəsizliyi, büdcə təhlükəsizliyi, maliyyə potensialı, ətraf mühit, yaşıl iqtisadiyyat, dayanıqlı inkişaf.*

Regionlararası iqtisadi tarazlığın yaradılması ilə davamlı inkişafa nail olmaq dövlətlərin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir. Yaşıl iqtisadiyyat quruculuğu və ətraf mühitin mühafizəsi regionların maliyyə imkanları ilə əsaslı dərəcədə bağlıdır. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, regional maliyyələşmə sahəsində əks mərkəzləşmə regionların maliyyə potensialının yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Bu sahədə dövlət siyasətinin formalaşdırılması üçün regionların maliyyə özünəyetərliyi səviyyəsi müəyyənləşdirilir, onların iqtisadi potensialı araşdırılır. Bu baxımdan regionların maliyyə və büdcə təhlükəsizliyi ilə bağlı nəzəri araşdırmalara da ehtiyac artmaqdadır.

S.V.Zençenko, M.L.Vartanova “regionun maliyyə təhlükəsizliyinin elementlərindən birinin büdcə təhlükəsizliyi olduğunu qeyd edirlər ki, bu da regional iqtisadiyyatın elə bir vəziyyətini nəzərdə tutur ki, bu zaman region, ilk növbədə, öz xərclərini maliyyələşdirmək üçün kifayət qədər öz resurs bazasına malikdir və öz maliyyə potensialından ən yaxşı şəkildə istifadə etməklə özünün sosial-iqtisadi inkişafını təmin edə bilər”[2].

Regionun büdcə təhlükəsizliyinin təmini strateji xarakter daşmalıdır, o ilk növbədə perspektivdə ərazinin davamlı sosial-iqtisadi inkişafı və əhəlinin layiqli həyat səviyyəsini və keyfiyyətini təmin etməyi nəzərdə tutmalıdır. Bu yanaşma regionlarda dayanıqlı inkişaf üçün insan kapitalının formalaşdırılmasını da özündə ehtiva edir.

T.V.Uskova və S.S.Kopasovanın fikrincə, “büdcə təhlükəsizliyi “hakimiyyət orqanlarının büdcə sisteminin bütün səviyyələrinin büdcələri vasitəsilə maliyyələşdirməni ən səmərəli şəkildə təmin etmək, perspektivdə büdcə təhdidinin formalaşan təsadüfi və məqsədyönlü xarakterə malik mənfi təsirləri şəraitində vətəndaş hüquqlarının zəmanətli qanunvericiliyin icrası üzrə onlara verilən səlahiyyətlər kompleksinin gücləndirilməsi qabiliyyəti kimi başa düşülür” [3].

Büdcə təhlükəsizliyi dedikdə, dövlət və yerli büdcələrin gəlir və xərcləri nəzərə alınmaqla dövlətin ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsi vəziyyəti başa düşülür. Başqa sözlə, “büdcə təhlükəsizliyi hər şeydən öncə ölkənin milli iqtisadi maraqlarının reallaşmasına istiqamətlənən büdcə siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi kimi nəzərdən keçirilir.

Regionun büdcə təhlükəsizliyi ilk növbədə regionun xarici maliyyələşmə mənbələrindən maliyyə müstəqilliyi, büdcənin tarazlıq qabiliyyəti və büdcənin müstəqilliyi, habelə təkcə cari ehtiyaclar üçün deyil, həm də regionun sosial-iqtisadi inkişaf perspektivləri nəzərə alınmaqla, maliyyə vəsaitlərinin səmərəli bölüşünü nəzərdə tutur.

Büdcə təhlükəsizliyi müəyyən şəraitdə və zaman aralığında büdcə itkiləri ilə əlaqədar hər hansı bir təhlükənin təsirindən qorunma vəziyyətidir.

Büdcələrarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi strategiyasının həyata keçirildiyi müasir dövrdə regionların büdcə sisteminin müstəqilliyi və dayanıqlılığı səviyyəsinin obyektiv qiymətləndirilməsinə ehtiyac artmışdır. Regionların sosial-iqtisadi potensialının müəyyənləşdirilməsi üçün

təkrar istehsal prosesini və ictimai tələbatların ödənilməsini təmin edən müxtəlif növ resursların, o cümlədən büdcə resurslarının qiymətləndirilməsi zəruridir “[4].

Regionların iqtisadi özünüidarəetmə sisteminə keçid strategiyasının səmərəli həyata keçirilməsi üçün ilk növbədə onların özünümaliyyələşdirmə səviyyəsi üzrə reytinginin tərtib olunmasına ehtiyac vardır. Regionların sosial-iqtisadi mühit, resurs təminatı, iqlim, coğrafi və digər amillərə əsasən fərqlənən iqtisadi inkişaf səviyyələri arasındakı fərqlər obyektiv olaraq onların özünümaliyyələşdirmə səviyyələrində də fərqlərin yaranmasına səbəb olur.

Regionların maliyyə müstəqilliyi səviyyəsinə görə reytinginin müəyyənəşdirilməsi üçün klaster təhlil, əsas komponent metodu və panel məlumatların təhlilindən istifadə olunur.

J.Q.Qolodova regionun maliyyə potensialını regionun maliyyə sisteminin mümkün (əlçatan) resursların məcmusu hesabına uzunmüddətli dövrdə artım və inkişafı təmin edən və həmçinin qarşıya qoyulan maliyyə nəticələrinə nail olmaq, geniş təkrar istehsalı və sosial inkişafı təmin etmək məqsədi ilə bu resursların bölgüsü və yenidən bölgüsünü reallaşdırma bilmək qabiliyyəti kimi nəzərdən keçirir [5].

Regionun gələcək inkişafına həm də onun maliyyə potensialının hansı hissəsinin formalaşan büdcədə toplanması təsir göstərir. Bu amil öz növbəsində regionda sosial inklüzivliyin və yaşıl iqtisadiyyat quruculuğunun təmin edilməsində mühüm rola sahibdir. Regionda davamlı inkişafa nail olmaq həmçinin kölgə iqtisadiyyatının səviyyəsinin azaldılmasını tələb edir. Bu yolla regionun büdcə potensialının yüksəldilməsinə nail olmaq mümkündür.

Regionun maliyyə potensialının tərkib hissəsi kimi büdcə potensialı çıxış edir. Maliyyə potensialı kimi büdcə potensialına da çoxsaylı yanaşmalar mövcuddur. T.N.Zubkovun yanaşmasına görə büdcə potensialı uyğun maliyyə ilində pul vəsaitlərinin maliyyə resurslarının mərkəzləşdirilmiş fondunda (dövlət büdcəsində) cəmlənməsinin obyektiv iqtisadi əsaslandırılmış mümkünluğundan ibarətdir [6].

Büdcə potensialına gəlir daxilolmalarından asılı olaraq xərc öhdəliklərinin mümkün həcmi kimi yanaşmalar da vardır.

Regionun büdcə potensialına çoxsaylı amillər təsir göstərir. Onları müxtəlif əlamətlərinə görə qruplaşdırmaq olar: obyektiv və subyektiv, xarici və daxili, kəmiyyət və keyfiyyət və s. Burada əsas amillər kimi region icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilən büdcə siyasətinin keyfiyyəti, regionda investisiya və işgüzar aktivliyin səviyyəsi, regionun sahə istiqaməti, büdcələrarası münasibətlərin reallaşdırılması, fəaliyyət göstərən normativ-hüquqi bazanı qeyd etmək olar.

Müxtəlif nəzəri yanaşmalarda regionların maliyyə və büdcə təhlükəsizliyi sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi və təkrar istehsalı reallaşdırma qabiliyyəti kimi nəzərdən keçirilir. Bu baxımdan maliyyə və büdcə təhlükəsizliyi regionlarda ekoloji problemlərin həllini də nəzərə alan dayanıqlı inkişafın amili kimi çıxış edir. Nəzərə alsaq ki, həm ətraf mühitin qorunması sahəsində, həm də yaşıl iqtisadiyyat quruculuğu ilə bağlı tədbirlərin reallaşdırılması əhəmiyyətli maliyyə resursları tələb edir, o halda ətraf mühitin sağlamlaşdırılması üçün regionların maliyyə potensialının rolunu daha aydın təsəvvür etmək mümkündür. Regionların maliyyə müstəqilliyi ilə yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı qarşılıqlı təsirə malik olmaqla dayanıqlı inkişafı şərtləndirir. Təbii resurslara ehtiyacı azaldan və bununla ətraf mühitin çirkləndirilməsinin qarşısını qismən də olsa alan innovativ texnologiyaların geniş tətbiqi də regionların maliyyə imkanlarına bağlıdır.

Aparılan tədqiqatlarda regionun maliyyə vəziyyəti region büdcəsinin gəlir və xərc strukturu və həmçinin gəlir daxilolmaları ilə özünün büdcə öhdəliklərini qarşılaya bilmə səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Regionların maliyyə vəziyyətinin kompleks təhlili üçün region büdcəsinin hər bir elementinin kəmiyyət xarakteristikasını özündə birləşdirən göstəricilərin dəqiq hesablanması və regionların maliyyə özünəyetərliyi səviyyəsinin müəyyənəşdirilməsi zəruridir. Regionlarda büdcə təhlükəsizliyinə nail olmaq üçün bir sıra məsələlərin həlli zəruridir. İlk növbədə regionun dayanıqlı iqtisadi və sosial inkişafına nail olmaqla gəlir potensialı maksimum artırılmalı, gələcəkdə region büdcələrinə əhəmiyyətli gəlir gətirə biləcək layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün regionun maksimal maliyyə müstəqilliyi təmin olunmalı, həmçinin büdcələrarası qarşılıqlı əlaqələrin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə nail olunmalıdır. Belə olan

halda regionlarda ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində görülməli tədbirlərin sabit maliyyə mənbələri də formalaşacaqdır.

Ötən əsrin sonlarından başlayaraq bütün dünyada baş verən iqlim dəyişiklikləri dünya dövlətlərini ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində birgə tədbirlər icra etmək üçün hərəkətə gətirmişdir. Ətraf mühitin qorunması məsələlərinin diqqət mərkəzində olduğu Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasının 1972-ci il 05 iyun tarixdə Stokholm şəhərində keçirilən iclasında problemin kəskinliyini, əhali arasında ekoloji şüurun genişləndirilməsi, ətraf mühitin mühafizəsi problemlərinə diqqət yönəldilməsi vacibliyini nəzərə alaraq iştirakçılar tərəfindən 05 iyunun "Ümumdünya ətraf mühit günü" kimi qeyd olunmasına qərar verilmişdir [7].

Mütəxəssislərin fikrinə görə "yaşıl iqtisadiyyat"ın qurulmasında və davamlı iqtisadi inkişaf məqsədlərinə nail olunmasında dünya üzrə qlobal ümumi daxili məhsulun 80%-dən daha çoxunun istehsal olunduğu, dünya əhalisinin isə yarıdan çoxunun yaşadığı şəhərlər əsas diqqətə alınan faktorlardan biri kimi çıxış etməlidir. BMT-nin məlumatına görə hazırda dünya üzrə istehsal olunan enerjinin 78%-i şəhərlər tərəfindən istehlak olunur. İstixana qazlarının emissiyasında isə ümumi yer səthinin 2%-dən azını əhatə edən şəhərlər 60%-dən çox paya malik olmaqla iqlim dəyişikliyi probleminə əsas aktorlardan biri kimi çıxış edir [1, s. 67].

2003-cü ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasında meşələrin bərpa edilməsi və artırılmasına dair Milli Proqramında müəyyənləşdirilən vəzifələrdən irəli gələrək meşə ilə örtülü ərazilərin miqyasının artırılması istiqamətində aparılmış meşəsalma və meşəbərpa tədbirləri nəticəsində meşə ilə örtülü ərazilərin sahəsi 2020-ci ildə ölkə ərazisinin 12 faizini təşkil etmişdir. 2003-2020-ci illərdə 152,4 min ha meşəsalma və meşəbərpa tədbirləri aparılmış, 96,445 milyon ağac əkilmişdir. Qeyri-meşə fondu torpaqlarında yaşıllaşdırma tədbirləri çərçivəsində arid ərazilərlə səciyyələnən ərazilərdə ümumilikdə 4438 hektar ərazidə 5 386 min ağac əkilmişdir. Yaşıllaşdırma layihələrinin davamlılığının təmin edilməsi üçün ərazilər damcı suvarma sistemləri ilə təmin olunmuşdur. Xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin ümumi sahəsi 10 milli park, 10 dövlət təbiət qoruğu və 24 dövlət təbiət yasaqlığı olmaqla, 2003-cü ildəki 478 min hektardan artırılaraq 2020-ci ildəki 893 min hektara çatdırılmışdır [8].

Ölkəmizdə təmiz alternativ enerjiden istifadə imkanlarının genişləndirilməsi üçün bu sahədə təkmil normativ-hüquqi baza formalaşdırılmışdır. Ölkə Prezidentinin müvafiq sərəncam və fərmanları ilə 2004-cü ildə "Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı" təsdiq olunub, 2013-cü ildə isə Azərbaycan Respublikasının Alternativ və Bərpa olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi yaradılıb. Dövlət Proqramının məqsədi kimi ölkənin təbii potensialından istifadə etməklə bərpa olunan və ekoloji cəhətdən təmiz mənbələrdən enerji istehsalını genişləndirməkdən və karbohidrogen enerji resurslarından daha səmərəli istifadə edilməsini təmin etmək müəyyənləşdirilmişdi. 2004-2013-cü illər ərzində bu proqram çərçivəsində ölkədə 20 mühüm tədbir həyata keçirilmişdir. 2003-cü ildə həmçinin Azərbaycan Respublikasında ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Proqram təsdiq edilmiş və icra edilmişdir.

Son illərdə ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində həyata keçirilən tədbirlər ölkədə ekoloji tarazlığın təmin olunmasına əsaslı töhfələrini verməkdədir. Ölkəmizdə böyük yaşıllaşdırma kampaniyaları həyata keçirilir, biomüxtəlifliyin qorunmasına böyük diqqət yetirilir. Cənubi Qafqazda Vəhşi Təbiətin Bərpası və Reabilitasiya Mərkəzi ilk olaraq 2006-cı ildə Azərbaycanda Altıağac Milli Parkının nəzdində yaradılıb. Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində layihələr reallaşdıran Heydər Əliyev Fondu tərəfindən Bakının Zirə qəsəbəsində yaradılan Eko-parkda 50 mindən çox müxtəlif növ dekorativ və meyvə ağacları, 100 mindən artıq kol və 1 milyona yaxın çiçək və gül əkilib [9].

Ekologiya sahəsində mühüm qanunlardan biri 1999-cu ildə qəbul edilən "Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında" Qanunudur. Qanunda təbiətdən istifadə, ətraf mühitin ekoloji tarazlığının nizamlanması, təsərrüfat və digər fəaliyyət sahələrinə ekoloji tələblər, ekoloji ekspertiza, ətraf mühitin mühafizəsinə nəzarət məsələləri üzrə hüquqi çərçivələr öz əksini tapmışdır.

Dünyada olduğu kimi ölkəmizdə də ətraf mühitin sağlamaşdırılmasında əsas strateji istiqamət "yaşıl iqtisadiyyat" quruculuğunun sürətləndirilməsidir. Ölkəmizdə bu istiqamətdə həyata

keçirilən tədbirlər sayəsində bir sıra nailiyyətlər əldə edilmişdir. Hazırda istehsal olunan enerjinin 7-8%-i məhz bərpa olunan mənbələrin payına düşür. 2030-cu ilə qədər bu rəqəmin 30%-ə çatdırılması hədəflənir. Ətraf mühitin qorunması sahəsində ölkəmizdə həyata keçirilən tədbirlərin nəticəsi olaraq BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransı – COP29 bu il noyabrın 11-də ölkəmizdə keçiriləcəkdir. 2024-cü ilin ölkəmizdə “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan olunması dövlətimizin ətraf mühitin qorunmasına xüsusi önəm verməsi kimi qiymətləndirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. V. Ə. Qasımlı, R. Z. Hüseyn, R. F. Hüseynov, R. B. Həsənov, C. R. Cəfərov, A. B. Bayramova, “Yaşıl iqtisadiyyat” Bakı, 2022, “Azprint” nəşriyyatı, 280 səh.
2. Морозов С.И. Превентивная система обеспечения экономической безопасности региона // Экономические отношения. – 2019. – № 3. – с. 1683-1696. <https://1economic.ru/lib/41060>
3. Ускова Т.В. Бюджетная безопасность региона в контексте устойчивого развития // Экономические и социальные перемены в регионе: факты, тенденции, прогноз. – 2008. – № 44. – с. 24-33; <https://cyberleninka.ru/article/n/byudzhelnaya-bezopasnost-regiona-v-kontekste-ustoychivogo-razvitiya/viewer>
4. А.И. Поварова, М.А. Печенская Теоретико-методологические аспекты бюджетной обеспеченности региона // <https://cyberleninka.ru/article/n/teoretiko-metodologicheskie-aspekty-byudzhetnoy-obespechennosti-regiona>
5. Golodova, Zh. G. (2010). Finansovyy potentsial regiona. Sushchnost i elementy upravleniya [Financial potential of region: essence and management elements]. Vestnik RUDN [Bulletin of Russian Peoples' Friendship University], 4, 13–21. (Series: Economics). (In Russ.); <https://cyberleninka.ru/article/n/finansovyy-potentsial-regiona-suschnost-i-elementy-upravleniya/viewer>
6. Zubkova, T. N. (2007). Modeli rascheta byudzhetnogo potentsiala [Model of calculation of the budgetary potential]. Nadezhnost i kachestvo. Tr. mezhdunar. simp. [Reliability and quality. Proceedings of the International Symposium], 2, 175–177; <https://cyberleninka.ru/article/n/modeli-rascheta-byudzhetnogo-potentsiala/viewer>
7. <https://eco.gov.az/az/5-iyun-umumdunya-etraf-muhitin-muhafizesi-gunu>
8. https://eco.gov.az/frq-content/plugins/pages_v1/entry/20190823174652_85484600.pdf
9. https://www.yeniazərbaycan.com/Sosial_e50579_az.html

Фирдовси Шахбазов
доктор философии по экономике
Институт экономики ЭТН АР, ведущий научный сотрудник
firdovsi.shahbazov@gmail.com

Финансовая и бюджетная безопасность регионов как фактор обеспечения устойчивого развития с сохранением экологического баланса

Резюме

В статье рассматриваются теоретические подходы к финансовой и бюджетной безопасности регионов, рассматриваются факторы, влияющие на формирование финансового потенциала регионов. При рассмотрении современных тенденций, связанных со строительством зеленой экономики, изучается роль финансовой независимости регионов в охране окружающей среды. Также отмечается работа, проводимая в нашей стране в области охраны окружающей среды, раскрываются стратегические цели в этой области.

Ключевые слова: *финансовая безопасность региона, бюджетная безопасность, финансовый потенциал, окружающая среда, зеленая экономика, устойчивое развитие.*

Firdovsi Shahbazov
doctor of philosophy in economics
AR ETN Institute of Economics, leading researcher
firdovsi.shahbazov@gmail.com

Financial and budgetary security of regions as a factor in ensuring sustainable development by maintaining ecological balance

Summary

The article examines theoretical approaches to the financial and budgetary security of the regions, considers the factors affecting the formation of the financial potential of the regions. The role of the financial independence of the regions in protecting the environment is studied by considering the current trends in building a green economy. Also, noting the work done in the field of Environmental Protection in our country, strategic goals in this area are outlined.

***Keywords:** financial security of the region, Budget security, financial potential, environment, green economy, sustainable development.*